

Aleksandra Norkowska

SCALANIE OBRAZÓW, CZYLI O POTRZEBIE I SPOSOBACH
ODKRYWANIA MIASTA W PIŚMIENICTWIE
POLSKIEGO WIEKU ŚWIATEŁ

I. Obrazy zastane

W epoce oświecenia dochodzi do znamiennego rozziwu między wyobrażeniem miasta w piśmiennictwie a życiem w przestrzeni urbanistycznej, co uwidacznia się najpełniej na płaszczyźnie literackiej. Skonstruowana z powtarzających się w wielu utworach elementów rzeczywistość świata przedstawionego ujawnia głównie nastawienie aksjologiczne. Zbiorowość zwana „miastem” złożona jest ze szlachty i magnaterii, których reprezentanci ukazani są na tle bliżej nieokreślonego tłumu, wypełniającego głównie sferę publiczną (ulice, place, kościoły, teatry i gospody). Oko antyurbanizmu redukuje tę przestrzeń do jednego wymiaru, stawiając sobie za główny cel negację miejskiego sposobu bycia. Badacze kultury i literatury polskiej, którzy dopiero w XX wieku wkroczyli do oświeceniowego miasta, precyzyjnie opisali tę tendencję, poddając ją wielostronnej analizie. W rozważaniach Zbigniewa Leśnodorskiego, Jerzego Michalskiego, Stefana Tomaszewskiego oraz Teresy Kostkiewiczowej odnajdujemy odpowiedzi na podstawowe pytania dotyczące antymiejskiej reakcji

Aleksandra Norkowska – Zakład Literatury Dawnej i Edytorstwa, Instytut Filologii Polskiej i Kulturoznawstwa, Wydział Humanistyczny, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, 85-067 Bydgoszcz, ul. Jagiellońska 11.

ujawnionej w utworach drugiej połowy XVIII stulecia i przełomu wieków (Leśnodorski 1935; Michalski 1972; Tomaszewski 1985; Kostkiewiczowa 1994: 144–162; zob. też: Rybicka 2003: 33–48). Ustalenia zawarte w artykułach, stanowiące rezultat drobiazgowych analiz, dotyczą przyczyn opisywanych zachowań, sposobów i metod realizacji oraz strategii literackich, w których przejawiał się szlachecki model kulturowy. Świat perswazyjnych mediów, posiłkujących się powtarzalnymi gestami retorycznymi, objął przede wszystkim komedie obyczajowe, powieści edukacyjne, sentymentalne wiersze i poematy. W badanym materiale dochodzi do głosu zakorzeniona w tradycji antyczno-biblijnej opozycja wieś – miasto oraz, nawiązująca do koncepcji Rousseau, krytyka miasta jako symbolu cywilizacji. Uczeni podkreślają, iż wstąpienie Poniatowskiego na tron i wydarzenia polityczne przełomu lat 60. i 70. wzmogły negację stolicy Rzeczypospolitej jako siedziby ośrodków władzy. Zauważamy jednak, iż właśnie na gruncie polskim, przekaz tego archetypicznego obrazu został zintensyfikowany poprzez świadomy zabieg perswazyjny, który ze szczególną wyrazistością ujawnił się w relacji nadawczo-odbiorczej utworów skreślonych piórem barskich konfederatów. Obok, nawiązującego do biblijnego wyobrażenia, wizerunku społeczności miejskiej pozostającej we władaniu szatana, którego kolejnymi ofiarami stają się głównie przybysze z prowincji, przedstawia się Warszawę również jako centrum kraju rządzonego przez króla-tyrana, otoczonego gronem piekielnych popleczników.

Dystynktywną cechą urbanistycznej rzeczywistości jest nieustanne napięcie, dzięki któremu stoi ona otworem dla nowych idei. Gdy przypomnimy to, co oczywiste: że w literaturze odbijają się najważniejsze problemy konkretnego czasu historycznego, nie dziwi fakt, iż interesujący nas motyw staje się wygodnym i użytecznym instrumentem, po który sięgano w celu obrony starego porządku, rodzimych wartości i moralnego ładu. Jak wykazała Kostkiewiczowa, porównując literaturę polską z twórczością zachodnią, rodzime

piśmiennictwo, niezależnie od własnej tradycji i ukształtowanego przez nią stanu świadomości warstwy szlacheckiej, włącza się

w obszar przeświadczeń ogólnoeuropejskich, w którym literackie wizerunki miast powstawały nie tyle w wyniku obserwacji procesów społecznych, ekonomicznych, kulturowych, ile pod naciskiem utrwalonego od wieków archetypu. (Kostkiewiczowa 1994: 162)

Na kwestię porównawczą zwrócił też uwagę Jerzy Jedlicki. Wycho-
dząc od wizji utrwalonej piórem przez pisarzy wieku światła, przybli-
żył mechanizmy kształtujące obraz miasta w literaturze dziewiętnasto-
wiecznej, a wśród nich: utrwalone historycznie powiązanie aksjologii
z geografą – „geografą kultury i geografą polityczną” (Jedlicki
1991: 24). Podwójna perspektywa (mitu i uwarunkowań społeczno-
politycznych) charakteryzowała ogląd społeczności urbanistycznej,
a połączenie antymiejskiej, antycywilizacyjnej i antykrólewskiej
retoryki przyczyniło się do zubożenia całościowego obrazu miasta
w literaturze polskiej. To jednostronne ujęcie, które ze względu na
swą wagę doczekało się wieloaspektowego oglądu historycznolitera-
ckiego, jest nadal jednym z filarów podtrzymujących stereotypowy
obraz całej epoki. Już z niezgody na ten tendencyjny – daleki od
współczesnych ustaleń – odbiór oświeceniowego piśmiennictwa
wypływa konieczność ponownego przyjrzenia się zagadnieniu.
Potrzeba ta rodzi się także z odczucia niedosytu, któremu towarzy-
szy pewność, iż wyobrażeniowy świat poszczególnych epok zawsze
rozpostarty jest pomiędzy negacją a aprobatą rzeczywistości. Inter-
suje nas całe spektrum zjawisk, które wypełniają obszar ograniczony
tymi dwoma polaryzującymi się stanowiskami. Błędem byłoby
bowiem skierowanie się teraz ku przeciwnemu biegunowi, przy
pominięciu całokształtu piśmiennictwa, które sytuuje się pomiędzy
wypowiedzią skreśloną piórem zwolennika miejskiego życia a jego
adwersarza. Przykłady tekstów dowodzących świadomie podjętych
„prób odmitologizowania” (Rybicka 2003: 45) interesującej nas
przestrzeni niewątpliwie nie wyczerpują zasobu źródłowego, który
stanowić powinien podstawę rozważań. Odnotujmy niejako na margi-
nesie, że w wypowiedziach powielających antyurbanistyczne obrazy
tkwią informacje akcesoryjne, bez których skonstruowanie pełnego,
krytycznego nawet, wizerunku miasta nie byłoby możliwe. Odnoszą

się one m.in. do codziennej egzystencji, dają sensualny ogląd miasta. Mamy więc szansę nie tylko przyrzeć się tym peryferyjnym, zdawałoby, elementom z perspektywy dotąd rzadko wykorzystywanej, ale i połączyć je z wyobrazeniami obecnymi w tekstach stanowiących rezultat pisarskich zachowań niewikłanych w społeczno-polityczny dyskurs. Konieczność wyjścia poza relacje zachodzące między literaturą i mitem antymiejskim, które zaważyły na postrzeganiu miasta i przyczyniły się do tworzenia powierzchownego obrazu epoki, kieruje nasze kroki ku innym ujęciom, pozostającym do tej pory w dużej mierze poza zainteresowaniami historyków literatury zajmujących się piśmiennictwem polskiego wieku świetła. Rodzą się więc pytania – w jaki sposób odkrywać obrazy utrwalone w słownych przekazach epoki; jak je badać, aby rezultatem tych poszukiwań stało się odtworzenie wizji możliwie najpełniejszej, a nie ograniczonej jak dotychczas. Obecna sytuacja badań nad przestrzenią miasta wymaga poddania jej oglądowi stereoskopowemu, wykraczającemu poza obraz archetypiczny. Taki sposób patrzenia umożliwi ocenę tego, co – nawet mimowolnie – zarejestrowane zostało także krytycznym antyurbanistycznym piórem. Zanim podejmiemy próbę wskazania dróg poszukiwań, zatrzymajmy się nad oświeceniowym obrazem, łączącym różnorodne perspektywy oglądu. Kierunki wyznaczone przez ówczesnych autorów haseł słownikowo-encyklopedycznych ułatwiają obserwację relacji między wizją miasta a rzeczywistością pozaliteracką.

II. Obrazy wypatrywane

Jednym z ważnych badawczych przedsięwzięć jest skierowanie uwagi ku formom piśmiennictwa dającym ogląd ogólny. Zainteresowania wymaga opisana jeszcze w niedostatecznym zakresie wizja miasta, którą dokumentują i rejestrują dykcjonarze. Mam tu na myśli m.in. *Zbiór potrzebniejszych wiadomości, porządkiem alfabety ułożonych* Ignacego Krasińskiego, *Niektóre wyrazy porządkiem abecadła zebrane i stosownymi do rzeczy uwagami objaśnione* Franciszka Salezego Jezierskiego, czy

wreszcie *Słownik języka polskiego* Samuela Bogumiła Lindego. Obraz encyklopedyczno-słownikowy, mający wymiar kumulatywny, ukazany w szerokiej perspektywie porównawczej – ważna tu Wielka Encyklopedia Francuska (zob.: Forycki 2010) – wskaże na odzwierciedloną w języku epoki wielość i różnorodność sposobów doświadczenia miasta. Ta diagnoza, sporządzona przez oświeceniowych autorów haseł zawartych w popularnonaukowych kompendiach i encyklopediach, umożliwi rozpoznanie, uporządkowanie i zhierarchizowanie pojęć, za pomocą których opisywano przestrzeń i społeczność urbanistyczną. Istotną kwestią, która w tym zakresie winna zostać podjęta przez historyków literatury, jest analiza materii słownikowej pod kątem ujęć powtarzalnych i jednostkowych. Szczególnie ważne jest w tym względzie przyjrzenie się wyodrębnionym wspólnym polom semantycznym i skonfrontowanie ich z wyobrażeniami skreślonymi piórem osiemnastowiecznych twórców. Poszczególne aspekty (społeczny, polityczno-administracyjny, historyczny, architektoniczny i estetyczny), przywołane w źródłach stanowiących przedmiot naszej uwagi, wyznaczają kolejność słownikowych ujęć definiujących „miasto”: 1) społeczność miejska, 2) miasta główne, 3) dychotomia: miasto – wieś i natura – cywilizacja, 4) sfera urbanistyczno-architektoniczna (infrastruktura). Z tego encyklopedycznego oglądu wyłania się kolejne badawcze zadanie. Wiąże się ono z głównym problemem porządku społeczno-politycznego czasów stanisławowskich – przywróceniem praw upośledzonej grupie mieszczan. Kwestia publicystycznych i (rzadziej) literackich przekazów, stanowiących ważny instrument walki o przyznanie praw obywatelskich przedstawicielom tej warstwy społecznej (m.in. Jezierski 1790), została podjęta głównie przez badaczy historii literatury, zajmujących się publicystyką epoki (Skwarczyński 1951; Aleksandrowska 1976; 1996; *Abysmy* 1984; Kostkiewiczowa 1994: 163–219, 220–235; Kostkiewiczowa 2010: 215–261; Norkowska 2010). Pora więc zwrócić uwagę na szczególnie obszar poszukiwań. Mam tu na myśli, czekający nadal na wydobywanie, wizerunek mieszczanina – zdawałoby się, iż niemal niewidoczny w literaturze (por.: Michalski: 209–210), a stanowiący przecież centralną postać słownikowych definicji miasta, u podstaw

których tkwi antyczna i oświeceniowa koncepcja państwa i społeczeństwa. Rysów do portretu mieszczanina szukać należy zatem w różnorodnych przekazach publicystycznych. Reprezentant stanu średniego wyłania się z nich jako osoba uciemżona, stającą do walki o przywrócenie należnych jej praw. Rodzi się więc konieczność wyboru takiej perspektywy spojrzenia, której celem jest dostrzeżenie i opisanie także innych, odmiennych od obiegowego konterfektu, sposobów zobrazowania tej postaci. Wskazanie na system wartości charakteryzujący bohatera mieszczańskiego jako pełnoprawnego członka urbanistycznej wspólnoty możliwe jest m.in. dzięki oglądowi antropologiczno-egzystencjalnemu. W prezentacji miasta dokonanej w dykcjonarzach nie zaznaczył się wyraźnie ten sposób wyrażania rzeczywistości. Na konieczność posłużenia się tego typu strategią badawczą wskazała Teresa Kostkiewiczowa, podkreślając jednocześnie potrzebę wykorzystania optyki codzienności w naukowym namyśle nad wiekiem osiemnastym (Kostkiewiczowa 2010: 262–280).

Zauważmy, iż obserwacja dnia powszedniego umożliwi odsłonięcie zmysłowej mapy miasta, pozostającej dotąd poza zainteresowaniem badaczy polskiego wieku światła. Miejskie *sensorium* utrwalone w przekazach słownych, bez względu na przyjętą w nich perspektywę oglądu (zewnątrzną czy wewnętrzną), pozwoli odsłonić wizję przestrzeni urbanistycznej, zarówno w aspekcie doznań powtarzalnych, oswojonych, jak i doświadczeń niecodziennych. Analiza strategii utrwalenia tego rodzaju bodźców winna wskazać stopień sensualnej wrażliwości oświeceniowych twórców. Odwołania do jakości wizualnej, audialnej, węchowej, dotykowej i smakowej nie tylko mają służyć odzwierciedleniu różnorodnych stanów doznawanych w miejskich murach (np. uciążliwości życia czy doświadczanych przyjemności i przykrości). Sięgnięcie po kategorię zmysłów pozwoli na ukazanie zróżnicowania przestrzeni urbanistycznej. W skreślonym przez twórców krajobrazie wzrokowym, w wizji osmosfery czy fonosfery dostrzec można kontrastujące ze sobą segmenty (np. cisza i hałas – zob.: Norkowska 2012). Warto więc przyjrzeć się temu wymiarowi miejskiego środowiska, wskazać sygnały pierwszoplanowe i sygnały tła, określić ich źródła (np. głos ludzki) i funkcje oraz rodzaj zacho-

dzących między nimi relacji. Nie możemy zapominać, iż utrwalone wyobrażenia, odwołujące się do jakości zmysłowych i wymiaru antropologicznego, współtworzą obrazy dwóch przestrzennych aspektów miasta. O ile literatura przedmiotu często dotyka sfery publicznej, o tyle przyjrzenie się temu, co intymne i prywatne wymaga od badacza skrupulatnych poszukiwań. Ich rezultatem byłoby, być może, poszerzenie wyobrażeń ukazujących sytuację jednostki ludzkiej, jej związek z najbliższym otoczeniem (rodzina, przyjaciele, miejsce pracy i zabaw) (Pusz 1992: 40–62; Kaczyński 2009) oraz świadomość własnej cielesności.

Obraz miasta zbudowany z przywołaniem dzięki przywołaniom jakości sensorycznych, wskazałby nie tylko na zróżnicowanie jego mieszkańców ze względu na intensywność doświadczanych przez nich bodźców zmysłowych, czy różnorodność sygnałów sensorycznych, którymi są naznaczeni (np. fircyk i odoranty neutralizujące zapach ulicy). Percepcja zdarzeń sensualnych (szczególnie wizualnych), utrwalonych w piśmiennictwie, kieruje naszą uwagę ku zarejestrowanej w przekazach semiosferze (Kowalski 2008: 31) naznaczonej kulturowymi komponentami. Ujawnia się ona ze szczególną wyrazistością w skreślonej prozatorskim i poetyckim piórem wizji miasta Rzeczypospolitej jako miejsca spotkania mieszkańców z wizytującym poddanych Stanisławem Augustem Poniatowskim (próba opisu tego zjawiska – zob.: Norkowska 2010). Analiza zapisu estetycznego i emocjonalnego doświadczenia urbanistyczno-architektonicznej przestrzeni (z uwzględnieniem jej wymiaru symbolicznego) pozwoliłaby wyjść poza krytyczny obraz dominujący w wypowiedziach twórców polskich oraz w pamiętnikach i diariuszach cudzoziemców odwiedzających kraj. Należałoby przyjrzeć się ze szczególną uwagą możliwej w tym czasie literackiej deskrypcji miast polskich. Nieliczne prezentacje pejzażu wiodą odbiorcę ku ikonograficznej panoramie ośrodków urbanistycznych oddanych pędzlem przez Canaletta, Bacciarellego i Vermeera (m.in. [Józefa Kajetana Skrzetuskiego] *Na dzień 8 maja w 1774, z okazji imienin Jaśnie Oświeconego Książęcia JMci Stanisława Lubomirskiego, Marszałka Wielkiego Koronnego, wiersz; Marii Wirtemberskiej Malwina, czyli domysłność serca*). W zakres naszego

poznania należy też włączyć dokonane przez polskich podróżników opisy ośrodków miejskich usytuowanych poza granicami kraju (m.in. Teofili Konstancji z Radziwiłłów Morawskiej *Diariusz podróży 1773-1774*, Juliana Ursyna Niemcewicza *Pamiętniki czasów moich i Podróże po Ameryce 1797-1807* – zob.: Wyrzykowska: 2011; Jeglińska: 2008). Ukazanie obrazu miast Rzeczypospolitej w szerokiej perspektywie porównawczej pozwoli na uwypuklenie bogatego spektrum zjawisk i procesów wyrażonych w przekazie słownym. Mam tu na uwadze nie tylko konfrontację różnojęzycznych obszarów piśmiennictwa europejskiego, której dotyczyły wspomniane już ustalenia Teresy Kostkiewiczowej i Jerzego Jedlickiego. Ważną bowiem kwestią jest ponowna próba zaprezentowania pełniejszej, odświeżonej wizji przestrzeni urbanistycznej i zamieszkującej ją wspólnoty na tle ogólnego obrazu literatury polskiej. Widowym znakiem szczególnego zainteresowania badaczy wyobrażeniami miasta i mieszczaństwa, wpisanymi w literaturę epok następujących po oświeceniu, są ważne publikacje porządkujące wiedzę na ten temat. Ze względu na to, iż nie sposób ich tutaj wymienić, zwróćmy chociażby uwagę na osobne artykuły hasłowe zawarte w *Słowniku literatury polskiej XIX wieku* (Tomaszewski 1995) oraz w *Słowniku literatury polskiej XX wieku* (Baranowska 1992).

Stosunek historyków literatury do obrazu miasta, utrwalonego przez pisarzy osiemnastowiecznych i z początków XIX stulecia, wynikał w głównej mierze z konieczności opisu elementu dominującego w krajobrazie urbanistycznym, a co za tym idzie, odsunięcia na plan dalszy innych niż zakorzeniona w tradycji perspektyw. Przywrócenie różnorodnych odsłon miasta, które w powszechnej opinii zdają się nie istnieć, nie byłoby jednak możliwe bez wkroczenia w przestrzeń słowa pozostającego poza systemem literatury pięknej. Obszar naszych poszukiwań powinien więc podlegać znacznemu rozszerzeniu, obejmując różnorodne kręgi piśmiennictwa (druki i rękopisy), w których miasto stanowi zarówno główny przedmiot uwagi, jak i temat drugoplanowy – uobecniony często w postaci migawkowych skojarzeń. Zespolecie wycinków modelu pojęciowego wyprofilowanego w utworach literackich (ze szczególnym uwzględnieniem dramy mieszczańskiej – zob.: Pałowiczowa 1955; Pałowiczowa 1991;

Łukaszewicz 2005) z fragmentami wyłaniającymi się z innego typu tekstów pozwoli – być może – na panoramiczny ogląd oświeceniowego miasta. Oczywiście jest, iż u podstaw zachowań medialnych leżały również działania instytucji państwowych, miejskich, kościelnych i oświatowych. Podległe im media, funkcjonujące w sferze publicznej, uczestniczyły w organizowaniu komunikacji społecznej, tworząc rozległy obieg rękopiśmienny i drukowany, w którym odzwierciedlono rozmaite sposoby doświadczania miejskości (por. Kotarski 2003). Odkrywamy je w drukach informacyjnych i dokumentach prawnych (afisze teatralne, obwieszczenia, alegata odnoszące się do urzędzenia miast, dzienniki handlowe, deputacje do władz, odezwy, rejestry, uwagi dotyczące bezpieczeństwa i porządku), ogłoszeniach, kalendarzach i poradnikach gospodarczych, kazaniach, listach pasterskich, czy też diariuszach podróży, pamiętnikach i korespondencji prywatnej. Społeczne napięcia w przestrzeni miasta rejestruje ze szczególną wyrazistością proza publicystyczna oraz piśmiennictwo polityczne (listy, dialogi, mowy). Interesujące nas zagadnienie wymaga więc szczegółowych rozpoznań wielorakich źródeł, które wyszły spod pióra wybitnych pisarzy polskiego oświecenia, a także twórców drugo- i trzeciorzędnych (często anonimowych). W nich bowiem szukać należy nowych wskazówek i sygnałów, które mogą pomóc zidentyfikować i opisać elementy, które do tej pory umknęły naszej uwadze (bądź nie stanowiły przedmiotu naszego zainteresowania). We wstępnych ustaleniach, przygotowujących do badań nad piśmiennictwem związanym z miastem, musimy uwzględnić zagadnienia kultury literackiej i relacji nadawczo-odbiorczej, czy też przyjrzeć się z uwagą strategiom pisarskim, wykorzystywanym także przez twórców pochodzenia mieszczańskiego. Refleksją objąć należy zagadnienie niemal niedostrzeżone w dotychczasowych analizach utrwalonej piórem wizji wspólnoty. Mam tu na myśli ocenę okolicznościowej poezji wyrażającej miejskie bytowanie w innych nurtach piśmiennictwa doby oświecenia. Zagadnienie to stwarza konieczność nowego odczytania wybranych utworów dramatycznych i powieściowych (m.in. Stanisława Kublickiego *Na postrachu wszystko się zakończy*; Michała Dymitra Krajewskiego *Podolanka*), w których przedmiotem

uwagi stała się m.in. konwencjonalizacja literackich zachowań oraz twórcza dyspozycja autora i jego odpowiedzialność za słowo. Zobrazowanie tego typu praktyk, dowodzące powszechności zjawiska, sprzyja przyjrzeniu się incydentalnej, jak się teraz zdaje, perspektywie narzuconej przez pisarza, którego celem jest opis i ocena działań okolicznościowego poety. Niezmiernie ważne jest poszerzenie tej kwestii o wgląd w charakterystyczne dla obszaru miejskiego zjawisko związane z początkowym etapem kształtowania się inteligencji (m.in. Jean-Baptiste Rousseau *Kawa*). W opisach spotkań i dyskusji toczących się w przestrzeni urbanistycznej, ze szczególnym wskazaniem na kawiarnie, odzwierciedlono bowiem „miasto i druk [...] macierzyste środowisko cywilizacyjne inteligencji” (*Klasa umysłowa* 2009: 82)¹.

Nie możemy pominąć jeszcze jednej ważnej kwestii. Na przełomie XX i XXI wieku nastąpił znaczny wzrost zainteresowania miastem w obszarze socjologii, antropologii kulturowej, filozofii, architektury, urbanistyki, czy wreszcie językoznawstwa i historii literatury. W artykule problemowym nie ma miejsca na szczegółową bibliografię, ale zwróćmy uwagę chociażby na wypowiedzi uczonych zgromadzone w tomach: *Pisanie miasta – czytanie miasta* (Poznań 1997), *Miasto – przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie* (Bydgoszcz 2006, 2008, 2011, 2012), *Miasto w sztuce – Sztuka miasta* (Kraków 2010). Różnorodne aspekty zagadnienia podejmowane są też przez Elżbietę Rybicką w *Modernizowanie miasta. Zarys problematyki urbanistycznej w nowoczesnej literaturze polskiej* (Kraków 2003), Ewę Rewers w *Post-polis. Wstęp do filozofii ponowoczesnego miasta* (Kraków 2005), Bohdana Jałowieckiego i Marka S. Szczepańskiego w *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej* (Warszawa 2006), czy też przez badaczy pejzażu wizualnego i audialnego współczesnej sfery miejskiej (zob. m.in. *Audiosfera miasta*, Wrocław 2012). Szeroko rozumianej problematyki urbanistycznej dotyczą artykuły zawarte w periodyku „Kultura Miasta” (dawniej „Kultura Miasta. Miasto w kulturze”), poświęconym

¹ W dyskusji zwrócono uwagę na antropologiczno-społeczny wymiar miasta ze względu na jego znaczenie w procesie tworzenia się polskiej inteligencji (Janowski 2008: 33–53).

w całości omawianemu zagadnieniu, oraz wypowiedzi zgromadzone w wybranych numerach czasopism (m.in. „Teksty Drugie. Teoria literatury, krytyka, interpretacja”, „Res Publica Nowa”, „Czas Kultury”, „Kultura Współczesna. Kwartalnik”, „Konteksty. Polska Sztuka Ludowa. Antropologia – Etnografia – Sztuka”, „Lamus. Pismo Kultu-ralno-Artystyczne”). Nie sposób zanegować inspirującej roli refleksji nad wieloaspektowym postrzeganiem miejskości, ujawniającym się w najnowszych publikacjach z dziedziny geografii humanistycznej. Badaczowi literatury polskiego wieku światła, kontynuującemu dzieło uczonych, których prace przyniosły cenne opracowania szczegółowe dotyczące oglądu miasta (głównie) z perspektywy bytowania na wsi oraz problematyki związanej z formowaniem się bohatera mieszczańskiego, ta forma „żywego dialogu ze współczesnością” (Kostkiewiczowa 2010: 49) pozwoli sprostać naglącej już dzisiaj konieczności ponownego rozpoznania źródeł. Zdaję sobie sprawę, iż wskazany przeze mnie zespół zadań jest niepełny, wiele problemów dopiero się ujawni. Nie ulega jednak wątpliwości, że osiemnastowieczne miasto (mam tu na myśli nie tylko obraz stolicy, ale także mniejszych ośrodków urbanistycznych) to temat intrygujący, który wymaga ujęć interdyscyplinarnych. Zmiana perspektywy oglądu, krytyczny komentarz – to warunki umożliwiające odsłonięcie tego, co dotąd nierozpoznane.

SŁOWA KLUCZOWE:

miasto, mieszczanin, mieszczaństwo, drama mieszczańska, literatura oświeceniowa, publicystyka oświeceniowa, antyurbanizm, Franciszek Salezy Jezierski, Stanisław Kublicki, Maria Wirtemberska, Julian Ursyn Niemcewicz

BIBLIOGRAFIA

„*Abyśmy o ojczyźnie naszej radzili*”. *Antologia publicystyki doby stanisławowskiej* [1984]. Oprac. Zbigniew Goliński. Warszawa: PIW. ISBN: 8306007026.

Aleksandrowska Elżbieta [1976]. „*Monitor*” 1765-1785. *Wybór*. Oprac. i wstęp Elżbieta Aleksandrowska, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Seria Biblioteka Narodowa I 226.

- Aleksandrowska Elżbieta** [1996]. „*Monitor*” (1765-1785). W: *Słownik literatury polskiego oświecenia*. Red. Teresa. Kostkiewiczowa. Wyd. II poszerz. i popraw. Wrocław: Ossolineum. ISBN: 8304033526.
- Audiosfera miasta* [2012]. Red. Robert Losiak i Renata Tańczuk. Wrocław: Wyd. UW. Seria: „Prace Kulturoznawcze” Nr 13. ISBN: 9788322932551.
- Baranowska Małgorzata** [1992]. *Urbanizm, antyurbanizm*. W: *Słownik literatury polskiej XX wieku*. Red. Alina Brodzka. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. ISBN: 8304039427. S. 1151-1154.
- Forycki Maciej** [2010]. *Chorografia Rzeczypospolitej szlacheckiej w „Encyklopedii Diderota i d’Alemberta”*. Poznań: Wyd. Poznańskie. ISBN: 9788371776465.
- Jedlicki Jerzy** [1991]. *Proces przeciwko miastu*. „Teksty Drugie. Teoria literatury, krytyka, interpretacja”. Nr 5. ISSN: 08670633. S. 5-24.
- Jałowiecki Bohdan, Szczepański Marek Stanisław** [2006]. *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*. Warszawa: Scholar. ISBN: 9788373831971.
- Janowski Maciej** [2008]. *Narodziny inteligencji 1750-1831*. Warszawa: Instytut Historii PAN i Wyd. Neriton. ISBN: 97883754302701.
- Jeglińska Elwira** [2008]. *Fascynująca odmienność czy kulturalne pustkowie? Niemcewiczka potyczki z amerykańskimi miastami na przełomie XVIII i XIX wieku*. „Kultura miasta. Miasto w kulturze”. Nr 1 (1). ISSN: 1898410X. S. 71-91.
- Jezierski Franciszek Salezy** [1790]. *Franciszka Kutasińskiego herbu Dęboróg, szlachcica łukowskiego, uwagi nad stanem nieszlacheckim w Polsce*. Wyd. 1. (anonimowe). [Warszawa].
- Jezierski Franciszek Salezy** [1791]. *Niektóre wyrazy porządkiem abecadła zebrane i stosownymi do rzeczy uwagami objaśnione*. Warszawa.
- Kaczyński Paweł** [2009]. *Rodzina w literaturze stanisławowskiej. Motywy – konwencje – poglądy*. Wrocław: Wyd. UW. ISBN: 9788322930380.
- Klasa umysłowa, jej mity i przypadki. Debata o „Dziejach inteligencji polskiej do roku 1918”* [2009]. Rozmowę spisała Marta Rakoczy. Oprac. red. Wojciech Duda i Piotr Leszczyński. „Przegląd Polityczny. Pismo o Ideach”. Nr 96. ISSN: 12326488. S. 70-94.
- Kostkiewiczowa Teresa** [1994]. *Oświecenie – próg naszej współczesności*. Warszawa: Semper. ISBN: 8385810528. *Wizje miasta w literaturze wieku Oświecenia*. S. 144-162. *O sposobach perswazji w prozie publicystycznej polskiego oświecenia (Konarski – Wybicki – Kollątaj – Staszic)*. S. 163-219. *Publicystyka*

Franciszka Salezego Jezierskiego z lat 1788-1791: Z zagadnień literackiej perswazji. S. 220-235.

Kostkiewiczowa Teresa [2010]. *Z oddali i z bliska. Studia o wieku oświecenia.* Warszawa: Neriton. ISBN: 9788375431384. *Figura adresata w pierwszych rocznikach „Monitora”.* S. 215-261. *O kategoriach codzienności i o codzienności w literaturze na przykładzie poezji XVIII wieku.* S. 262-277.

Kotarski Edmund [2003]. *Krajobraz medialny osiemnastowiecznego Gdańska.* „Wiek Oświecenia” 2003: 19. *Oświecenie północne.* ISSN: 01376942. S. 69-96.

Kowalski Piotr [2008]. *Miejskie „theatra” wszelakie. O „fabularyzowanej” topografii miasta.* „Kultura Współczesna. Teoria. Interpretacje. Praktyka: Miastokultura”. Nr 4 (58). ISSN: 12304808. S. 27-46.

Krajewski Michał Dymitr [1784]. *Podolanka wychowana w stanie natury, życie i przypadki swoje opisująca.* Wyd. 1 (anonimowe). Warszawa.

Krasicki Ignacy [1781-1783]. *Zbiór potrzebniejszych wiadomości porządkiem, alfabetu ułożonych.* Warszawa – Lwów.

Kublicki Stanisław [1780]. *Na postrachu wszystko się zakończy. Dramma oryginalne we trzech aktach.* Warszawa: Nakładem Michała Grölla.

Leśnodorski Zygmunt [1935]. *Miasto i mieszczanie w powieści stanisławowskiej,* „Pamiętnik Literacki”. Z. 1-2. S. 154-189.

Linde Samuel Bogumił [1807-1814]. *Słownik języka polskiego.* Warszawa.

Łukaszewicz Justyna [2005]. *Drama mieszczańska w twórczości Franciszka Zabłockiego.* „Prace Polonistyczne”. Seria LX. ISSN: 00794791. S. 85-100.

Miasto – przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie [2006, 2008, 2011, 2012]. T. 1-4. Red. Małgorzata Święcicka. Bydgoszcz: Wyd. UKW. ISBN: 8370966071, 9788370966676, 9788370967833, 9788370968762.

Miasto w sztuce – Sztuka miasta [2010]. Red. Ewa Rewers. Kraków: Universitas. ISBN: 9788324213061.

Michalski Jerzy [1972]. *Warszawa, czyli o antystołecznych nastrojach w czasach Stanisława Augusta.* W: *Warszawa XVIII wieku.* „Studia Warszawskie”. Z. 1. T. XII. S. 9-78.

„Monitor” 1765-1785. Wybór [1976]. Oprac. i wstęp Elżbieta Aleksandrowska. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Seria II.

Morawska Teofila Konstancja z Radziwiłłów [2002]. *Diariusz podróży europejskiej 1773-1774*. Wstęp i oprac. Bogdan Rok, Wrocław: Wyd. UWr. ISBN: 8322922574.

Niemcewicz Julian Ursyn [1959]. *Podróże po Ameryce 1797-1807*. Z rękopisu wyd., wstępem i objaśn. opatrzyła Antonina Wellman-Zalewska. Red. Emilia Kipa. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Niemcewicz Julian Ursyn [1868]. *Pamiętniki czasów moich*. Lipsk: F.A. Brockhaus.

Norkowska Aleksandra [2010]. *Kniaźnin wobec przeobrażeń stanu mieszczańskiego*. „Na śmierć [Jana] Dekierta, prezyd[enta] Warszawy”. W: *Czytanie Kniażnina*. Red. Bożena Mazurkova, Tomasz Chachulski. Warszawa: Fundacja Akademia Humanistyczna. ISBN: 9788361750086. S. 275-293.

Norkowska Aleksandra [2010]. *Miasto wita króla. Ceremoniał i jego rola komunikacyjna w diariuszach Adama Naruszewicza (1784, 1787)*. „Napis. Pismo poświęcone literaturze okolicznościowej i użytkowej”. Seria XVI: *Literatura i rytuały*. ISSN: 15074153. S. 237-254.

Norkowska Aleksandra [2012]. *Dźwięki w przestrzeni sakralnej w literackim obrazie XVIII-wiecznego miasta*. W: *Miasto – przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie: 4*. Red. Małgorzata Świącicka. Bydgoszcz: Wyd. UKW. ISBN: 9788370968762. S. 243-263.

Pawłowiczowa Janina [1955]. *Wstęp*. W: *Drama mieszczańska*. Oprac. Janina Pawłowiczowa. Warszawa: PIW. S. 7-48.

Pawłowiczowa Janina [1991]. *Drama*. W: *Słownik literatury polskiego oświecenia*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. ISBN: 8304046202. S. 70-74.

Pisanie miasta – czytanie miasta [1997]. Red. Anna Zeidler-Janiszewska. Poznań: Wyd. Fundacji Humaniora. ISBN: 8371121512.

Pusz Wiesław [1992]. *Między Krasickim i Słowackim. Studia, eseje, opinie*. Kraków: Universitas. ISBN: 9788370520854. *Herkules Chyliński – „poeta tygodnikowy” z kręgu młodych pisarzy przedromantycznej Warszawy*. S. 40-62.

Rewers Ewa [2005]. *Post-polis. Wstęp do filozofii ponowoczesnego miasta*. Kraków: Universitas. ISBN: 9788324203512.

Rousseau Jean-Baptiste [1779]. *Kawa*. Wyd. pol. 1. Tłum. Jan Baudouin de Courtenay. Warszawa.

Rybicka Elżbieta [2003]. *Modernizowanie miasta. Zarys problematyki urbanistycznej w nowoczesnej literaturze polskiej*. Kraków: Universitas. ISBN: 9788324201259.

[Skrzetuski Józef Kajetan] [1774]. *Na dzień 8 maja w 1774, z okazji imienin Jaśnie Oświeconego Księżęcia JMci Stanisława Lubomirskiego, Marszałka Wielkiego Koronnego, wiersz*. „Zabawy Przyjemne i Pożyteczne” 1774. T. 10, cz. 1. S. 17-32.

Skwarczyński Zdzisław [1951]. *Franciszek Salezy Jeziarski „Jarosza Kutasińskiego, szlachcica łukowskiego uwagi nad stanem nieszlacheckim w Polsce”*. „Prace Polonistyczne”. Seria IX. S. 71-82.

Tomaszewski Stefan [1985]. *Motywy miejskie w romansie stanisławowskim*. „Prace Polonistyczne”. Seria XLI. S. 191-212.

Tomaszewski Stefan [1997]. *Miasto*. W: *Słownik literatury polskiej XIX wieku*. Red. Józef Bachórz i Alina Kowalczykowa. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. ISBN: 8304043882. S. 543-546. Wirtemberska Maria [1822]. *Malwina, czyli domysłność serca*. T. 1-2. Wyd. 3 popraw. Warszawa.

Wyrzykowska Małgorzata [2011]. *Percepcja barokowych dzieł sztuki w XVIII wieku w świetle „Dziennika podróży zagranicę Teofili Konstancji z Radziwiłłów Generałowej Ignacowej Morawskiej w latach 1773-1774”*. „Quart. Kwartalnik Instytutu Sztuki Uniwersytetu Wrocławskiego” 2011. Nr 4 (22). ISSN: 18964133. S. 21-41.

Aleksandra Norkowska

MERGING IMAGES – THE NEED AND WAYS TO EXPLORE
THE CITY IN THE POLISH LITERATURE OF THE ERA OF LIGHT

(summary)

The subject of the city is one of under-recognised areas of research in the Polish Enlightenment literature. This issue requires a more careful investigation in order to reveal, as far as possible, the overall picture. The purpose of the sketch is to indicate the need for re-examination of the sources and for complementation of the existing knowledge with the image of urban space and communities which inhabits it depicted in the eighteenth century texts. The first part of the considerations recalls the image based on the negation of the city which dominated in the times of king Stanislaus. The second part provides various perspectives on the issue that reflect a multiplicity of experiences presented in the social, historical, cultural, political, architectural, aesthetic, sensual, as well as anthropological and existential aspect.

KEYWORDS

city, burghers, the bourgeoisie, bourgeois drama, Enlightenment literature, Enlightenment journalism, anti-urbanism, Franciszek Salezy Jezierski, Stanislaw Kublicki, Maria Wirtemberska, Julian Ursyn Niemcewicz

Tłum. Marta Koniarek